

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Περίανδρος Φιλίππου

Β. Π. Παναγιωτόπουλος

doi: [10.12681/er.9617](https://doi.org/10.12681/er.9617)

Copyright © 2016, Β. Π. Παναγιωτόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παναγιωτόπουλος Β. Π. (2016). Περίανδρος Φιλίππου. *The Gleaner*, 1, 56–60. <https://doi.org/10.12681/er.9617>

ΠΕΡΙΑΝΔΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

Τέσσερα γράμματά του¹ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Βασιλείου καὶ ἓνα πρὸς τὸν Γρηγόριο Δικαῖο-Παπαφλέσα² μαζί με λίγες ἀκόμη σκόρπιες πληροφορίες, εἶναι τὸ ὄλικό ποῦ συγκεντρώσαμε γιὰ τὸν Περιάνδρο Φιλίππου. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση του δὲν εἶχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς συγχρόνους του· ἔτσι φαίνεται εὐλογία ἢ ἔλλειψη μαρτυριῶν γιὰ τὸ πρόσωπό του. Προεπαναστατικὰ ἦταν δάσκαλος στὸ σπίτι τοῦ Μ. Βασιλείου³ στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ καλοκαίρι ἁμῶς τοῦ 1821 δρέθηκε στὴν Πελοπόννησο, μετὰ τὴν πρόθεση νὰ λάβει μέρος στὸν Ἀγῶνα. Ὁ Περιάνδρος Φιλίππου οὔτε σὰν δάσκαλος ξεχώρισε οὔτε σὰν ἀγωνιστής. Εἶχε ἁμῶς φλογερὴ καρδιά κι ἀναμφισβήτητο πατριωτισμό. Θὰ μᾶς ἀπασχολήσει πάρα κάτω, γιὰτὶ τὰ γράμματά του αὐτὰ ποῦ σώθηκαν ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα καὶ πράγματα τοῦ 1821 γιὰ τὰ ὁποῖα κάθε ἀμεση μαρτυρία εἶναι εὐπρόσδεκτη. Εἶναι γνωστὸ ἀκόμη ὅτι οἱ αὐθεντικὲς πηγὲς γιὰ τὸν χρόνον αὐτὸ εἶναι λιγοστὲς σὲ σύγκριση μετὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια τοῦ Ἀγῶνα.

Τὰ λίγα βιογραφικὰ του τὰ ὀφείλουμε στὸν Κύπριο ἀγωνιστὴ τοῦ

1. Τὰ γράμματα αὐτὰ βρίσκονται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (ΓΑΚ), Συλλογὴ Βλαχογιάννη, φάκ. 1. Τὰ ἐκδίδουμε παρακάτω μετὰ ἀρ. 1, 2, 3, 4. Τὸ γράμμα ἀρ. 1 δημοσιεύτηκε πρόσφατα στὸ ἄρθρο τοῦ Κ. Ἀθ. Διαμάντη, *Συνεργαταί τοῦ Δημ. Ὑψηλάντου κατὰ τὸν Ἀγῶνα ἐν Πελοποννήσῳ*, «Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά», 7 (1963), σσ. 191-196.

2. Δημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. «Ἀθηνᾶ» (Ναυπλίου), ἀρ. φ. 70 (19 Νοεμβρίου 1832), σ. 278. Ἐρευνά μου στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἐμμ. Ἀντωνιάδη, ἐκδότῃ τῆς «Ἀθηνᾶς», ποῦ βρίσκεται στὰ ΓΑΚ (πρβ. Γ. Κουρμούλη, τὸ *Ἀρχεῖον τοῦ Ἐμμ. Ἀντωνιάδη*, ἀ' Ἐπ. Ἐτ. Κρητικῶν Σπουδῶν», 1 (1938) σσ. 392-416) εἶχε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὴν εὑρεση τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς.

3. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Μιχαὴλ Βασιλείου βρίσκεται στοῦ Νίκου Βέη, *Συμβολὴ εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς ἑλλάδος*, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», 1 (1938), σ. 228-229, καὶ Εὐγενίας Χατζηδάκη, *Δύο ἐπισόδια ἀπὸ τὴς διαμάχης τῶν «Φιλοσόφων»*, «Ἐρανὸς εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν», σ. 253-254. (Χρησιμοποιοῦ ἀνάπτυκο, μετὰ τὴν χρονολογικὴ ἔνδειξη: Ἀθήναι 1958). Γιὰ τὸ σπίτι τοῦ Μ. Βασιλείου στὴν Κωνσταντινούπολη γράφει ἀρκετὰ ὁ Α. Οἰκονόμου, *Τρεῖς Ἄνθρωποι*, τ. Β': *Δημ. Βικελας*, Ἀθήνα 1953, σ. 18.

Ἔ21 Χαράλαμπο Μάλη⁴. Ὁ Μάλης, δάσκαλος κι αὐτὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχε κατηχηθεῖ ἀπὸ τὸν Παπαφλέσα στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1819. Ὁ Παπαφλέσας τὸν ἐκτιμοῦσε ιδιαίτερα, γι' αὐτὸ τὸν πῆρε μαζί του δταν ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς τὴν Πελοπόννησο τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1820. Στὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ὅσο κράτησε ἡ ιδιότητα τοῦ Παπαφλέσα σὰν «Ἀντιπροσώπου τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς» στὴν Πελοπόννησο, ὁ Μάλης στέκει ἄμεσος βοηθὸς καὶ συνεργάτης του. Σὲ μιὰ θεαταίωση⁵ μάλιστα τῶν ὑπηρεσιῶν του ποὺ ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Δημ. Ὑψηλάντη, χαρακτηρίζεται «Γραμματεὺς τῶν ἀπορρήτων». Τὸ Ἀξίωμα αὐτὸ μπορεῖ νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται σὲ «νομοθετημένη» θέση, ὑποδηλώνει ὅμως πραγματικὲς ὑπηρεσίες. Μὲ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ ὁ Μάλης διεκπεραιώνει τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Παπαφλέσα κι ἔτσι ἐξηγεῖται πὼς βρέθηκε στὰ χέρια του γράμμα τοῦ Περιάνδρου Φιλίππου ποὺ ἀπευθύνεται σ' ἐκεῖνον. Τὸ 1832 ὁ Μάλης δημοσιεύει τὸ γράμμα αὐτὸ (βλ. παρακάτω ἀρ. 5) στὴν ἐφημερίδα τοῦ Ναυπλίου «Ἀθηνᾶ». Ἡ δημοσίευση συνοδεύεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Μάλη, ὅπου βρίσκονται τὰ λίγα βιογραφικὰ τοῦ Περιάνδρου Φιλίππου. Τὴν παραθέτουμε ὁλόκληρη, μὲ τίς σημειώσεις τοῦ Συντάκτη τῆς Ἐφημερίδας.

Πρὸς τὸν Ἐκδότην τῆς Ἀθηνᾶς Κύριον Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην.

Φίλε μου,

Περικλείω ἰδιόχειρον τοῦ μακαρίτου Περιάνδρου Φιλίππου, τὸ ὁποῖον διασώσας ἐφύλαξα μὲ τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τυπωθῇ μίαν ἡμέραν εἰς μνήμην αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς ὕλης παρατηρεῖς, Φίλε μου, τὴν τότε ἀνάγκην τοῦ ἀνδρός, ἥτις τοῦ ἐπροξένησε τὸν θάνατον!

Παρακαλῶ νὰ καταχωρήσῃς τὸ αὐτὸ ἰδιόχειρον εἰς τὴν ἐφημερίδα σου μαζί μὲ τὴν παροῦσαν μου. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἂς ἀποδώσωμεν εἰς τὸν μακαρίτην τὸ νὰ διασωθῇ τὸ ὄνομά του εἰς τὰ χρονικὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἔτρεξε καὶ ἤδρε τὸ τέλος.

4. Ἐγγραφα γιὰ τὴ δράση τοῦ Χ. Μάλη στὴν Ἐπανάσταση ἔχουν δημοσιευτεῖ στὶς μελέτες: Λοῖζου Φιλίππου, *Κύριοι Ἀγωνισταί*, Λευκωσία 1953 σ. 58-80, Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, *Ὁ Κύριος ἀγωνιστὴς Χαράλαμπος Μάλης*, «Ἑλληνικὴ Κύπρος», 5 (Λευκωσία 1953), σσ. 197, 206. Τοῦ ἴδιου, *Μυσικὴ ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Λιβάνου* (1824-1826), ἐνθ' ἄν., σ. 178. Τοῦ ἴδιου, *Ἀδθιρίετος ἐπιδρομὴ Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Λιβάνου*, «Ἀθηνᾶ», 56 (1954), σσ. 243-277.

5. Ἀρχεῖο Μουσείου Μπενάκη, φάκ. 15 ἀρ. ἐγγρ. 12 (1822 Ἰουνίου 12, Ἄργος).

Μετά δύο ἴσως καὶ τρεῖς ἐπιστολάς του πρὸς τὸν μακαρίτην Γρηγόριον Δικαῖον, Ἀρχιμανδρίτην, μεταβάς ἀπὸ Καλαμάταν εἰς Τριπολιτσᾶν τὸν Ὀκτώ(βριον) 1821, ἀπέθανεν εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν, ὡς ἐπληροφορήθη ἔπειτα.

Ἄν ἐνθυμοῦμαι τὴν πατρίδα του ἔμαθήτευσεν ὁμως εἰς τὰς Κυδωνίας· ἐδίδαξε τοὺς υἱοὺς τοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ ὁποῖοι ἤμποροῦν νὰ σημειώσουν τὴν πατρίδα, τὴν ἡλικίαν (α) καὶ ὅσα ἄλλα ἀκόμη ἤμπόρει νὰ εἶχε προτερήματα ὁ ἀνὴρ διδάσκαλός των, ὅστις καθ' ὃν χρόνον οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Τούρκοι ἔσφαζον τὸν τυχόντα, ἀφήσας πᾶν ὅ,τι εἶχεν, ἦλθε εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ προθυμίαν τοῦ νὰ συντελέσῃ ὅ,τι ἡ παιδεία του καὶ ἡ νεότης ὑπέσχετο, καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχεν ἡ πατρίς ἀνάγκην.

Ὁ Περίανδρος ἦτο εὐγλωττος· ἀντισχεδιάζεν, ἔφλεγεν εἰς τὰς ὀμιλίας· καὶ συντόμως ἦτον ἀνὴρ, ὡς παρατηρεῖται καὶ ἀπὸ τὸ ἰδιόχειρόν του, μὲ ἀληθῆ πατριωτισμόν, μὲ εἰλικρινεῖαν, καὶ μὲ ἰκανὴν παιδείαν, ὅστις καὶ ἤθελαν χρησιμεύσει πολλὰ τὴν πατρίδα ἂν δὲν παρεβλέπετο ἀπὸ τὸν φίλον του! (β)

Αἰωνία σου ἡ μνήμη, ἀδελφὲ Περίανδρε· τὸ ἰδιόχειρόν σου μένει εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς «Ἀθηνᾶς». Λέξου τὸ αἶσθημα τῆς εἰλικρινείας μου, καὶ τὰ δάκρυα ὁποῦ ἔχουσα ἀκούσας τὸν θάνατόν σου! ἔχοις ἐλαφρὰν γαῖαν, καὶ φίλην τὴν φιλολογίαν.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 16 Νοεμβρίου 1832

X. Μάλης

(α) Νομίζομεν ὅτι Πατρίς του ἦτον καμμία ἀπὸ τὰς εἰς τὴν Προποντίδα πόλεις τῆς Βιθυνίας καὶ ἡ ἡλικία του μόλις ἔφθασεν τὸ 35 ἔτος.

(β) Ὁ Περίανδρος οὗτος ἐκανόνισεν καὶ ἐτελειοποίησεν τὸ σημερινὸν ἄσμα τό, Ζεῦ Θεὲ ἀνδρῶν τε Θεῶν... (Σημ. τοῦ Συντ.)

Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1890, ὁ γιὸς τοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου, Δημήτριος, σεβαστὸς πρεσβύτης πιά, κάνει στὸν «Παρνασσὸ» μιὰ διάλεξη ποὺ τυπώθηκε κι ὄλας τὸν ἴδιο χρόνο°. Στὴ διάλεξη αὐτῇ, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἐνθυμήματα τῆς ἐποχῆς του, ὁ παλὶς μαθητὴς τοῦ Περίανδρου Φιλίππου εἶσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ θυμηθεῖ τὸν δάσκαλό του. Θυμᾶται τὰ πατριωτικὰ τραγούδια ποὺ τοὺς ἔβαζε νὰ ἐκσηθίζουν, καὶ πάρα κάτω μιλάει γιὰ τὸν θάνατό του: Ἐμαθὸν ἐν Κερκύρᾳ ὅτι καὶ ὁ ἄλλοτε διδάσκαλός μου μὲ τὸν σκοῦφον, ὁ Ἐφραίμ, ἐλθὼν καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πατρίδα νὰ πολεμήσῃ ἀσθενήσας ἀπεβίωσεν ἐν

6. Δημ. Μ. Βασιλείου, Ἐνθυμήματα τῆς ἐποχῆς μου. Διατριβὴ ἀγνωσθεῖσα ἐν τῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ Παρνασσῷ τῇ 2 Μαρτίου 1890, Ἀθήνα 1890.

Τριπολιτσᾶ, ἀφοῦ μὲ τὸ κάρβουνον ἔγραψε ἔξω τοῦ δωματίου του «λιμοκτονῶν θνήσκω»⁷.

Οἱ ὑποσημειώσεις τοῦ Συντάκτη τῆς «Ἀθηνᾶς» Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδῃ στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μάλη μᾶς δίνουν δυὸ ἀκόμη χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὸν Περίανδρο Φιλίππου: Ἡ μία διι γεννήθηκε σὲ κάποια πόλη τῆς Προποντίδας καὶ ἦταν 35 χρονῶν τὸ 1821 καὶ ἡ δευτέρα διι «ἐκανόνισε καὶ ἐτελειοποίησε τὸ σημερινὸν ἔθνικὸν ἄσμα τὸ, Ζεῦ Θεὲ ἀνδρῶν τε Θεῶν...» Ἀπὸ τὴ φράση τοῦ Ἀντωνιάδῃ δὲν φαίνεται καθαρὰ ποῖα εἶναι ἡ σχέση τοῦ Περίανδρου Φιλίππου μὲ τὸ κακόζηλο αὐτὸ τραγοῦδι. Στὴ Συλλογὴ τοῦ Σιγάλα⁸ δημοσιεύεται μὲ τὴ μουσικὴ του ἀλλὰ ἀνώνυμα. Ὁ Δ. Βυζάντιος λίγο ἀργότερα (1838) δάξει στὸ στόμα τοῦ Λογιώτατου τῆς «Βαβυλωνίας» μιὰ πολὺ εὐστοχῆ παρωδία τοῦ ἴδιου τραγοῦδιου⁹.

Με τὴ μαρτυρία τοῦ Δημ. Μ. Βασιλείου ποῦ ὀνομάζει τὸν δάσκαλό του Ἐφραῖμ μαθαίνουμε τὸ βαφτιστικὸ του ὄνομα. Αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ υποθέσουμε διι τὸ Περίανδρος εἶναι ψευδώνυμο παρμένο σύμφωνα μὲ τὴν τάση τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς νὰ ἐξαρχαίτουν τὰ ὀνόματά τους. Τὸ Φιλίππου μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του. Ἀπὸ πότε χρησιμοποιοεῖ τὸ ὄνομα Περίανδρος δὲν μπόρεσα νὰ τὸ βρῶ. Πάντως τὸ 1820 ὡς Περίανδρος Φιλίππου παίρνει μέρος στὸν ἔρανο ποῦ ἐγινε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ¹⁰. Ἡ ὄχι εὐκαταφρόνητῃ εἰσφορὰ του, ἀν δὲν σημαίνει εἰσφορὰ γιὰ τὴν Φιλικὴ Ἐταιρεία μὲ πρόσχημα τὸν Λόγιο Ἐρμῆ, δείχνει καλὰ τὴ «φιλομουσία» καὶ τὴν «φιλογένειά» του. Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλῃ περίπτωσῃ, ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ὀνόματός του στὸν πίνακα αὐτὸν εἶναι χαρακτηριστικὴ.

Ὁ Περίανδρος Φιλίππου δὲν ἀναγράφεται στοὺς γνωστοὺς καταλόγους Φιλικῶν¹¹. Τὸ γεγονός εἰμὼς διι ἦταν δάσκαλος στὸ σπίτι τοῦ φιλικοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου¹² καὶ φίλος τοῦ Γρ. Δικαίου (Παπαφλέσα)

7. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 11. «μὲ τὸν σκοῦφο»: Εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς σκοῦφος ποῦ φοροῦσαν οἱ ἄλλοι τῆς ἐποχῆς ὅπως βλέπουμε στὶς παλιὲς εἰκόνες τους. «Φέρτε μου, μωρέ, ἐκεῖνε μὲ τὴ σκούφια» φωνάζει ὁ Ἀστυνόμος στὴν Βαβυλωνία τοῦ Δ. Βυζάντιου (σ. 106, βλ. παρακάτω σημ. 9) καὶ ἐννοεῖ τὸν Λογιώτατο τῆς κωμωδίας.

8. Ἀντωνίου Σιγάλα, *Συλλογὴ ἔθνικῶν ἄσματων*, Ἀθῆνα 1880 σ. 1-2.

9. Δ. Κ. Βυζάντιου, *Ἡ Βαβυλωνία* Ἐκδοσὴ Κ. Η. Μπέρη, Ἀθῆνα 1948 σ. 97.

10. «Λόγιος Ἐρμῆς» (1820) σ. 337 σημ.

11. Ι. Φιλιήμονος, *Δοκίμιον* Ἰστ. Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τ. 1 (1859) σσ. 387-416 καὶ Βαλερίου Μέξα, *Οἱ Φιλικοί*, Ἀθῆνα 1937.

12. Οὔτε ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου ἀναγράφεται στοὺς παραπάνω καταλόγους

και του Χαραλ. Μάλη με κάνει να πιστεύω ότι ήταν φιλικός. Ίσως να μην είχε μυηθεί σύμφωνα με όλους τους τύπους, γι' αυτό το όνομά του δεν πέρασε στους γνωστούς καταλόγους φιλικών που πραγματικά περιέχουν στο σύνολό τους, όσους μύηθηκαν κανονικά.

Τά περιστατικά της ζωής του, μέσα στο έτος 1821, θα τα γνωρίσουμε αναλυτικά από τις επιστολές που ακολουθούν και από όσα σχόλια γίνονται σ' αυτές. Έδω νομίζω πως έχει τη θέση του ένα σύντομο διάγραμμα του ταξιδιού του :

Η ήμερομηνία της αναχώρησής του από την Κωνσταντινούπολη δεν δαίνει από τις επιστολές. Είναι γνωστό όμως ότι άμέσως μετά τον άπαγχονισμό του Γρηγορίου Ε' πολλοί Έλληνες έφυγαν και ανάμεσα τους ή οικογένεια του Μ. Βασιλείου, ή οποία κατευθύνθηκε στην Όδησσό. Αντίθετα ο ίδιος ο Μ. Βασιλείου κατευθύνθηκε προς το Αίγαίο και κατέληξε στην Τεργέστη. Δεν είναι γνωστό αν ο Περίανδρος άκολούθησε τον Βασιλείου από την άρχή του ταξιδιού του. Είναι βέβαιο όμως ότι δεν έχασε την έπαφή μαζί του όπως θα δούμε και παρακάτω. Χωρίς να ξέρουμε τίποτα για την αναχώρησή του από την Κωνσταντινούπολη τον βρίσκουμε στην Αίγινα τον Ίούνιο του 1821 και στις 8 Ίουλίου στην Τήνο να συναντιέται με τον Μ. Βασιλείου (βλ. σχόλιο 4). Από κει γύρισε στα Τρίκορφα στις 25 Ίουλίου περίπου (βλ. σχόλιο 3). Μετά από παραμονή 30 ήμερών στο στρατόπεδο των Τρίκορφων κατέβηκε στην Καλαμάτα, διορισμένος από τον Βάμβα βοηθός του Θ. Φαρμακίδη που έβγαζε εκεί την Έλληνική Σάλπιγγα. Στην Καλαμάτα πρέπει να έφθασε στις 20-25 Αυγούστου όπου και έμεινε ως το τέλος Σεπτέμβρη (βλ. επιστολή άρ. 5) ή τις άρχές Οκτώβρη. Η άλωση όμως της Τριπολιτσάς δημιούργησε στο Μοριά νέα κατάσταση. Η Έλληνική Σάλπιγγα σταμάτησε την έκδοσή της, το τυπογραφείο έκλεισε και ο Περίανδρος Φιλίππου βρέθηκε στην Τριπολιτσά μέσα στον Οκτώβρη. Ήταν έποχή που φοβερός λοιμός¹³ είχε άπλωθει έξ αίτίας των άταφων πτωμάτων και θέριζε κυριολεκτικά τους Έλληνες. Ένα από τα θύματά του ήταν και ο Περίανδρος Φιλίππου.

Φιλικών. Με την ιδιότητα όμως του Φιλικού ύπογράφει σε έγγραφο των Έφωρων της Κωνσταντινούπολης προς τον Άλέξ. Ύψηλάντη (1821, Ίαν. 2). βλ. Ι. Φιλήμονος, ένθ' άν., τ. 1 σ. 315. Άφθονες μαρτυρίες, που δεν έχουν έδω τη θέση τους, μάς βεβαιώνουν ότι ο Μ. Β. ήταν Φιλικός. Παρ' όλο όμως που σαν κοινωνικός παράγοντας στην Κωνσταντινούπολη ήταν δραστήριος, σαν Φιλικός δεν διακρίθηκε Πρβλ. Α. Οικονόμου, ένθ' άν., σ. 21.

13. Βλ. πρόχειρα *Ο τύφος της Τριπόλεως κατά το 1821 έτος*, ύπό Α. Κουτσόφρη: (Μετάφραση άποσπασμάτων και σχόλια από τον Α. Ζ. [Μάμουκα] έφ. «Αίων» άρ. φ. 141-2 (3 Μαρτίου 1840) και 149-50 (30 Μαρτίου 1840).

(Συνεχίζεται)

Β. Π. Παναγιωτόπουλος